

Назарук Вікторія Михайлівна, Смирнова Марія Сергіївна

ОКРЕМІ ШТРИХИ ДО ІСТОРІЇ ПЕРЕКЛАДІВ САКРАЛЬНИХ ТЕКСТІВ АНГЛІЙСЬКОЮ ТА ГРЕЦЬКОЮ МОВАМИ (НА ПРИКЛАДІ КОРАНУ)

Світові релігії завжди знаходяться перед дилемою, яка полягає у виборі між двома протилежними принципами – послуговувалися єдиною сакральною мовою чи подібним до місіонерської діяльності охопленням широкої аудиторії, а, отже, наявністю значної кількості перекладів окремого сакрального тексту. Навіть якщо і знаходиться концептуальний підхід, то постає суто лінгвістична проблема – чи це не породить мовних розходжень, різного трактування тих чи інших фрагментів священних текстів. Варто лишень згадати різні християнські ересі перших століть чи мало зрозумілі комусь, окрім греків, суперечки про $\theta\mu\omicron\upsilon\beta\iota\omicron\varsigma$ та $\epsilon\kappa\ \omicron\upsilon\beta\iota\alpha\varsigma$. А якщо згадати лист Папи Римського візантійському імператору в XI столітті у період загострення відносин між католицьким та православним світами із застереженнями, «якщо перекладач щось змінить у листі чи не передасть, чи додасть, такому анафема», то можемо зрозуміти усю складність становища перекладачів у Середньовіччі. Приміром, історія християнства у цьому аспекті видається доволі неоднозначною.

Чимало власної специфіки простежується також у ісламській традиції. Священний Коран є сакральним текстом саме арабською мовою. Вважається, що він існує вічно та незмінно, був посланий з Неба, тому він досконалий і не може бути змінений [Хухуни, Валуйцева, 2009: 132]. Фахівці у галузі кораністики вважають, що переклади можуть лише передати певні змістові пласти, але не глибокий сенс Корану. Але, водночас переклади, Корану іншими мовами існують. Наявність значної кількості перекладів – явище важливе та цілком виправдане, адже переклад насамперед дозволяє досягнути глибинні сенси книги.

Коран у популярній літературі часто називають одним із найскладніших текстів для перекладу. Однак сама наявність таких має важливе культурне значення. Адже переклад дозволяє глибше досягнути сенс тексту насамперед тим, хто прагне до глибшого діалогу поміж різними культурними пластами, хто прагне розуміти специфіку поведінкових особливостей носіїв конкретної релігійної традиції. На ньому неодноразово наголошували лінгвісти, В. Коптілов, С. Бевзенко, Д. Білоус, С. Дложевський, М. Кочерган, М. Москаленко.

Кілька зауваг про перші згадки про іслам від IX століття

Перші письмові згадки про іслам фіксуються вже у IX столітті. Вони потрапили в давньоруську літературу через переклади грецьких хронік і християнських полемічних текстів. І хоча до середини XIII століття Золота Орда мала б формально сприяти ісламізації населення, інтересу до Корану в літературі того періоду порівняно невеликий. Так, у своїх паломницьких текстах Данило Паломник (XII ст.) і Стефан Новгородський (XIV ст.) згадують лише про ті країни, в яких проживали мусульмани [Білоус, 2009]. У випадку Данила варто щоправда додати той факт, що основним завданням його відомого тексту, який найчастіше аналізують літератори, «Життя і хоженє Данила, Руськыя земли игумена», була реалізація виразної ідеологічної складової. Як зазначає у своєму матеріалі П. Білоус, Данило «мав іще й офіційне доручення від князя чи якогось вищого церковного достойника описати християнські святині» [Білоус, 2009]. Отже, подібні акценти уже можуть вказувати на певну авторську ангажованість, уникання чи власне трактування окремих подій та явищ у потрібному ракурсі.

Вже у XV столітті купець Афанасій Нікітін у «Ходінні за три моря» описав культурні звичаї та релігійний уклад мусульманських народів Індії, Персії та Близького Сходу. Після взяття Іваном Грозним Казані (1552) під впливом постійних конфліктів з мусульманськими сусідами нетерпиме ставлення до ісламу набуло характеру державної політики. У той період на Русі вперше з'являється твір про Коран І. Галятовського (1688) польською мовою, де автор практично не був знайомий зі змістом Корану, тому протягом майже двох століть історико-літературні праці російською мовою рясніли спотвореною інфор-

мацією про іслам, помилковими трактуваннями тексту Коран та стереотипними уявленнями про релігійну традицію [Зайцев, 2016].

Так, наприклад, академік А. Є. Кримський писав: «Російська література надзвичайно бідна не тільки оригінальними, але навіть і перекладними творами про Мохаммеда: як не дивно, але Росія, незважаючи на те що здавна мала мусульманських підданих, завжди відрізнялася невіглаством щодо їх історії, релігії тощо» [Крымский, 2003: 132]. Академік І. Ю. Крачковський вважав, що у цей час знання про іслам вирізнялися розмаїтістю та фрагментарністю, найчастіше були полемікою проти фантастичних, легендарних примар ісламу, які мали дуже мало спільного з історичною дійсністю [Крачковский, 1950: 112].

У цей час мусульмани часто перебували у християнських країнах, щоб викупити із полону своїх братів за вірою. Для інших випадків, коли потрібно було вирішувати питання у правовому полі, то мусульмани приносили спеціальну роту (давня лексема на позначення клятви), у тексті якої містились обов'язки, які вони на себе брали. Коран був неодмінною частиною такої клятви та підписання договірних зобов'язань, навіть якщо його текст сам по собі не зачитувався: «І ти, господине, на тій записи вчини правду до государю нашому переді мною». Внесення в текст «роти» вказівки на наслідки невиконання взятих на себе зобов'язань стало неодмінною рисою всіх мусульманських клятв в Росії аж до XIX ст. Так, татари Нижнього Новгороду зачитували такий текст:

Від спокуси диявола вдаюся до Тебе, Господи, я ... обіцяю і клянусь всемогутнім моїм Богом перед виданим Його Святим ал-Кораном, в тому, що буду говорити саму правду про почуте і побачене мною, ..., стверджую це тим, що якщо не скажу правди – тоді буду позбавлений:

– Милосердя Всевишнього Творця;

– Справжньої віри;

– Імені послідовника Пророка;

– Молитви про мене нащадків моїх;

– Зору Господа Бога під час Страшного Суду і Споглядання Його.

На закінчення ж моєї Клятви цілую Слова Священного ал-Корану.

Аміль. Аміль. аміль» [Зайцев, 2016].

У XVIII столітті з'явилися перші переклади Корану російською мовою. Своїми знаннями про іслам поділився монах Василь Барський, який пройшов із посохом в руках дорогами Сирії, Єгипту, Греції, Лівану. У 1722 р. в Санкт-Петербурзі була опублікована праця «Состояние мухаммеданской религии». Після приєднання Кавказу коранічні сюжети вже стають невід'ємною частиною російської культури [6].

Російською мовою Коран вперше переклав Петро Постников за часів Петра I і не з оригіналу, а з французького перекладу того часу. Найперший науковий переклад Святого Письма мусульман був зроблений православним апологетом Гордієм Саблуковим в XIX столітті. Він викладав арабську, татарську і грецьку мови в Казанській духовній академії, хоча східні мови вивчав самостійно. Потім його переклад Корану з паралельним арабським текстом було видано два рази (1894 і 1907 рр.) й до 1963 р залишався єдиним джерелом, який був зроблений безпосередньо з мови оригіналу. Тим не менш, його переклад був не досконалим, він містив певні вирази, притаманні християнській літературі.

Тільки на початку XX століття академік Ігнатій Крачковський закінчує роботу над нині поширеним перекладом смислів Корану. Академік завідував кафедрою східного факультету ЛДУ, він є автором близько 500 наукових робіт з арабської мовознавства, а перекладу Корану він присвятив аж 30 років, однак так його і не закінчив. Доктором історичних наук Теодором Шумовський зв'язав потім текст Корану в перекладі І. Ю. Крачковського з арабським оригіналом, та виявив загалом 830 випадків недостовірного перекладу аятів, прямого порушення сенсу, вживання неприпустимих неологізмів тощо [Крачковский, 1950: 37].

Спеціалісти зазначають, що переклад академіка Крачковського сухий, проте як підрядник, він є найкращим передавачем сенсу Корану. Крачковський керувався науковим інтересом, у нього немає свавільних вставок. Переклад зацікавить, як тих, хто вивчає арабську мову, так і релігієзнавців-дослідників.

Далі з'являються перший поетичний переклад Шумовського, а опісля – відомі переклади В.М. Порохової, М.-Н. О. Османова та Е.Р. Кулієва. Критики зазначають, що В. Порохова використовує в своєму перекладі форму білого вірша, проте для арабів це більше сприймається як християнізований переклад. Порохова вставляє цілі фрази, відсутні в оригіналі лише для краси форми. Наприклад, аят 2: 164, де, початкова форма передана Крачковським в словах «и в облаке подчиненном, между небом и землей» отримує наступну форму: «Что облака меж небом и землей, Как слуг своих перегоняют». Попри стилістичні зауваги цей переклад вважають цінним зразком навколо кора нічної літератури, який дає змогу краще зрозуміти сутність ісламського світогляду [Зайцев, 2016].

Доречною видається теза, яку озвучила сама перекладачка під час одного із публічних виступів: «Метою мого життя завжди було просвітництво. Цей принцип сповідуватиму до кінця життя. Я хочу, щоб люди перейнялися цією глибиною, мудрістю, повчальністю писання. Цьому я присвячувала попередні 20 років мого життя і буду присвячувати усі наступні – стільки, скільки мені Господь дозволить прожити на цій землі» [Зайцев, 2016]. Ці слова частково можуть пояснити елементи охудоженої дійсності у перекладі-переспіві Валерії Порохової.

Важливим фактом у випадку Порохової є також те, що вона стала першою у світі жінкою-перекладачкою Смеслів Корану. Водночас переклад Е. Кулієва точніший, адже перекладач більше звертається до ісламської традиції. Однак ця уважність, як зазначають дослідники, може губитися у складних для розуміння фрагментах. Найкращим все ж вважається переклад академіка Крачковського, бо його релігійна нейтральність, науковий підхід і професіоналізм беззаперечно вплинули на якість перекладу [Зайцев, 2016].

Окремі зауваги щодо перекладів Корану англійською мовою.

Найпершим перекладом Корану на європейські мови були латинські твори Роберта Кетона, видані на прохання ігумена Клуні у 1143 році, і він залишався єдиним перекладом аж до 1649 року. Вважається, що перший переклад англійською мовою здійснив Олександр Росс, капелан короля Карла I, який переклав з французької «L'Alcoran de Mahomet» Андре дю Ріє, проте цей переклад містив чимало фактологічних та стилістичних помилок. У 1734 році Джордж Сейл підготував перший переклад Корану з арабської англійською мовою, який значною мірою відображав його світоглядні позиції. Цей переклад використовується і понині, останнє перевидання було у 2009 році. Священнослужителі Джон Медоуз Родвелл в 1861 році та Едвард Генрі Палмер в 1880 році були наступними перекладачами Корану англійською, але обидва припустилися суттєвих фактологічних огріхів. Потім вийшли ще переклади у виконанні Річарда Белла у 1937 році та Артура Джона Арбера у 50-х роках.

Доктор Мірз Абул Фазл, уродженець Бангладешу, був першим мусульманином, який подав переклад Корану англійською мовою разом із оригінальним текстом арабською у 1910 році. Він був першим, хто зацікавився вивченням хронології викладу аятів Корану та звернув увагу мусульманських учених на значення цього [Pearson, 1983: 502]. На початку ХХ століття з'явилися ще три переклади Корану англійською мовою. Перший – це переклад Мухаммада Алі 1917 року. Після цього в 1930 р. з'являється переклад Мармадуке Піктхоли, який є дослівним і тому вважається найбільш точним [Pearson, 1983: 505]. Незабаром після цього в 1934 році Абдулла Юсуф Алі опублікував свій переклад, в якому міститься детальна пояснювальна анотація – понад 6000 приміток-доповнень. Цей переклад є одним із найпопулярніших серед англомовних мусульман, поряд із перекладами Хілалі-Хана, які фінансуються Саудівською Аравією.

Згодом виходить переклад орієнталіста Артура Арберса 1955 р. та переклад іракського єврея Н. Дж. Давуда в 1956 р., який на думку дослідників, містив чимало фактологічних помилок та вільного трактування основного тексту. Інтерпретація Корану А. Дж. Арберна залишається науковим стандартом для англійських перекладів і широко використовується науковцями [Pearson, 1983: 512].

Англійський переклад Канзула Імана «Скарб віри» також видається з поясненням у дужках, щоб уникнути неоднозначності, забезпечити краще розуміння суті. Переклад професора Сайда Абдул Латіфа, опублікований у 1967 році, не став відомим через надмірну критику щодо його точності. Інший професор Хашим Амір Алі у 1974 перекладає Коран англійською мовою і упорядковує його у хронологічному порядку. Сучасний переклад Аль-Корану професора Ахмеда Алі вперше видається у 1984 році. Фахівці з кораністики Чиказького університету зазначили, що саме цей переклад виявляє оригінальні ритми мови Корану, а також відходить від традиційних перекладів тим, що надає більш вишукані та диференційовані відтінки важливих понять. Інші арабісти зазначають, що цей переклад є чітким, прямим та являє собою поєднання стилістичних зворотів, які майже ніколи не зустрічаються в перекладах Корану.

Через нафтову кризу 1973 року та іранську революцію, нова хвиля мусульман була змушена іммігрувати до Європи та Північної Америки. Це призвело до хвилі перекладів, коли західні видавці намагалися використати новий попит на англійські переклади Корану. У цей час у Оксфордській університетській пресі вийшла перероблена версія оригінального перекладу Юсуфа Алі канадським професором Т. Б. Ірвінгом (1985 р.), який став доволі популярним.

У 1990-х в Західній Європі та Північній Америці англомовне мусульманське населення мало запит на нові переклади Корану. Один із них був опублікований у 1990 році. Цікаво, що перекладачем стала жінка Аманул Рахман Омар разом зі своїм чоловіком Абдулом Маннаном Омаром. У 1996 р. уряд Саудівської Аравії фінансував новий переклад «Корану Хілалі-Хана», який розповсюджувався безкоштовно по всьому світу саудівським урядом. У 2000-х зафіксований неабиякий інтерес до священного тексту мусуль-

ман, зокрема, у 2004 році також був опублікований новий переклад Корану під назвою *Maariful Quran*. У 2007 році з'явився переклад Корану, виконаний американкою Лалех Бахтіар. У 2009 році Маулана Вахідуддін Хан переклав Коран англійською мовою, який був опублікований у виданнях «Добрі слова» під назвою «Коран: переклад та коментарі з паралельним арабським текстом». Цей переклад вважається найпростішим для розуміння завдяки простій та сучасній англійській мові. У 2015 р. доктор Мустафа Хаттаб з університету Аль-Азхар завершив «Зрозумілий Коран: тематичний переклад з англійської мови» після трьох років співпраці з командою науковців, редакторів та кореспондентів. Ця робота, відзначена своєю чіткістю, точністю та поточністю, є першим англійським перекладом, здійсненим у Канаді [Мухаммад Хусейн аль-Хідр, 2016].

Переклади Корану грецькою мовою.

Професор Софія А. Кутлакі у своїй праці «Переклад Корану грецькою мовою: виклики та можливості» зазначає, що грекомовний світ мав тісні, але непрості стосунки з ісламом. З одного боку, Греція та Кіпр лежать на східних кордонах Європи, дуже близько до Близького Сходу, тому культурна схожість є однозначною. З іншого боку, Греція протягом століть зазнавала різних потрясінь від османських завоювань. Ці географічні та історичні фактори породили неоднозначне ставлення до ісламу серед греків.

Наразі близько 98% відсотків греків знаходяться у лоні православного віросповідання. Виклики для перекладачів Корану випливають із загалом негативного ставлення грецьких читачів до ісламу, але їх можна успішно вирішити двома способами: по-перше, уникаючи лексичного вибору, який має негативні конотації, і по-друге, використовуючи можливості грецької мови як засобу породження філософської думки в її класичній формі і як біблійної мови в її формі Койне [Nøgel, 2010].

Дослідниця Софія А. Кутлакі також акцентує увагу на тому, що сучасний грек може розуміти більш ранні форми мови, тобто давньогрецьку, і це означає, що при перекладі Корану грецькою можна використовувати широкий словниковий запас архаїзмів, намагаючись передати велич неповторного оригіналу. Спроб перекладів Корану грецькою мови, у порівнянні з англійською, було небагато. Лист, який пророк Мухаммад у 628 році надіслав Імператору Візантії Гераклію був перекладений, і це може розглядатися як перший історичний запис перекладу аяту 3:64 із Корану грецькою.

Згодом, через мусульманське панування на більшій частині Візантії, відбувається певна взаємодія між мусульманами і християнами, Коран стає предметом обговорення і, отже, певні уривки були перекладені. Мухаммад Хамідулла згадує, що філософ Микита Візантійський переклав частини Корану грецькою мовою, а частини переказав. Він був вченим із Константинополя, свій переклад він назвав «Спростування Корану» (855/870) [Denffer, 2010].

Християнські богослови через дебати з ісламськими теологами посилаються на Коран і цитують короткі уривки із нього у своїх працях, спрямованих на гостру полеміку з ісламом. Посилання на «Писання ісламу» були зроблені з дуже специфічною метою. Як видно з «Діалогів» Іоанна Дамаскіна між «християнином» і «мусульманином», якого там називають «сарацин» або навіть «варвар» – головна мета полягала в тому, щоб описати християнство як інтелектуально та смислово довершену релігію.

Іоанн із Дамаску поширив історію про нібито «Суру верблюда Божого», який був частиною Корану і містив розповідь про «верблюда, посланого Богом, який випив усю річку і не міг пройти між двох гір, тому що прохід був занадто вузьким. Цього верблюда вбили люди. Однак у нього був син, який піднявся на небо. Все це, включало питання, з якої з райських річок цей верблюд пив, якщо він насправді був у раю, і мало на меті показати ірраціональну природу Корану. Хоча насправді ця історія нагадує за структурою казку.

Зазначається, що вперше Коран був перекладений грецькою мовою та опублікований Г. Пентакісом у 1886 році після затвердження королем Георгом I. Перевиданий текст був уже в 1928 році. У 1989 році з'являється переклад Корану новогрецькою, виконаний Алієм Рехманом, Лоріс Арнц та халіфом Тахіром Ахманом та виданий у Вашингтоні Ісламським товариством. Ще один переклад у той же час виданий типографією у Медині, яка заснована на честь та за підтримки п'ятого Короля Саудівської Аравії Фагда. Ці два переклади і є основними традиційними грецькомовними версіями [Kidwai, 1987: 71].

Таким чином у матеріалі було подано окремі штрихи щодо перекладів Корану англійською та грецькою мовами. Наголосимо, що переклад будь-якого сакрального тексту – джерело розширення міжкультурної комунікації, ліпшого розуміння смисложиттєвих чинників представників різних культурних традицій. Філологічно це позатекстовий, інтерлінгвальний, інтеркультурний процес, оскільки між первинним текстом та текстом перекладу існують варіації культурного, мовного, соціального, історичного та інших широкіх форматів.

Бібліографія:

- Батунский М. А. (2003), *Россия и Ислам*. Москва.
- Зайцев И.В. (2016). *Из истории перевода Корана на русский язык в XVI–XVII вв.: первый перевод сурь «Очищение веры» (1572)*. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iz-istorii-perevoda-korana-na-russkiy-yazyk-v-xvi-xvii-vv-pervyyu-perevod-sury-ochisichenie-very-1572>
- Крачковский И.Ю. (1950). *Очерки по истории русской арабистики*. Москва.
- Крымский А. (2003). *История мусульманства*. Кучково Поле.
- Кулиев Э. (2004). *Исламоведение*. – URL: <https://religion.wikireading.ru/33275>
- Мухаммад Хусейн аль-Хидр. (2016). *Переклад сенсу Корану на іноземні мови*. – URL: <https://hizb.org.ua/uk/other/4865-articles/107763-pereklad-sensu-koranu-na-inozemni-movi.html>
- Білоус П. (2009). Поетичний міф про Святу Землю в «Хоженії» Данила Паломника. *Слово і Час*, № 6, Житомир, 3-8.
- Ханджани Л. (2015). *Перевод Корана на русский язык: история, современное состояние, перспективы развития*, Решт.
- Хухуни Г. Т., Валуицева, И.И. (2009). *Повторный перевод сакрального текста: «возвращение» или «обновление»*, Москва.
- Ahmad von Denffer. (2010). *History of the Translation of the Meanings of the Qur'an in Germany up to the Year*, Munich.
- Høgel C. (2010). A nearly anonymous Greek translation of the Qur'an. The fragments from Niket as Byzantios' Refutatio and the anonymous Abjuratio. *Engelsk, Collectanea Christiana Orientalia*, 67-120.
- Kidwai A.R. (1987). A survey of English translations of the Quran. *The Muslim World Book Review*, Vol. 7, No. 4 Summer 1. 47-61
- Pearson J.D. (1983). Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages. *Oriental Journal*, Cambridge University Press, 502-520.

Viktoriia Nazaruk, Mariia Smyrnova

Separate touches for the history of translations of the sacred texts in English and Greek (on the example of the Koran)

The processes of globalization, which intensify the exchange of experience between experts from different countries, the expansion of the plane of the information field, a certain depressurization of cultural borders, require the processing of significant volumes of foreign literature. Translation – as the most important channel of general information exchange – is becoming global. And the practice of translation from other languages Ukrainian itself has long attracted the attention of figures of Ukrainian culture and literature. Therefore, the interest in translating sacred texts on the example of the Qur'an seems logical. The material offers a brief excursion into the history of translations of the meanings of the Holy Quran in separate European languages. The authors analyze the conditions and context of translations in English-speaking countries and Greece, in particular.

Назарук Вікторія Михайлівна, Смирнова Марія Сергіївна

Окремі штрихи до історії перекладів сакральних текстів англійською та грецькою мовами (на прикладі Корану)

Процеси глобалізації, які інтенсифікують обмін досвідом між фахівцями різних країн, розширення площини інформаційного поля, певна розгерметизація культурних кордонів, вимагають опрацювання значних обсягів іноземної літератури. Переклад – як найважливіший канал загально інформаційного обміну – набуває глобального характеру. А сама практика перекладу з інших мов українською віддавна привертала увагу діячів української культури й літератури. Тому закономірним виглядає інтерес до перекладів сакральних текстів на прикладі Корану. У матеріалі пропонується короткий екскурс в історію перекладів Сміслів Священного Корану окремими європейськими мовами. Авторки аналізують умови та контекст перекладів у англійськомовних країнах та Греції, зокрема.

Viktoriia Nazaruk, PhD in Ukrainian Literature, Lecturer at Journalistic department at National University of Ostroh Academy

e-mail: viktoriia.nazaruk@oa.edu.ua

Mariia Smyrnova, Phd in Philological Sciences, Docent, Head of the Department of Translation Theory and Practice at Mariupol State University